

Kapitel 20. Individualistisk kapitalteori

20.1. Indledning

Alle Böhm-Bawerk's grundidéer – tidspræference, realkapitalens tidsstruktur, tidsproduktivitet, den gennemsnitlige produktionsperiode og forskudsmodellen - udvikles hos Robinson: Robinson der præfererer mellem nutid og fremtid, Robinson der søger et større udbytte ved at forlænge produktionsperioden og Robinson der har brug for et forråd af subsistensmidler for at kaste sig ud i omvejsproduktion. Analysen af disse fænomener kompliceres blot, når vi inddrager de sociale sammenhænge; derfor bortabstraheres disse i starten.

Böhm-Bawerk véd dette: det er faktisk hans pointe, at rente og kapital ikke beror på de social-økonomiske forhold mellem mennesker, men på psykologi og teknik. Hans eksempler på omvejsproduktion vedrører den enkelte fisker eller landmand, og om tidspræference skriver han:

"Interest is .. proven to be an **economic** category which arises from elemental economic causes and hence will appear everywhere, irrespective of the type of social or juridical organization, provided there exists an exchange of present for future goods. Even in the solitary economy of a Robinson Crusoe there could be no absence of that fundamental feature of the phenomenon of interest ..." (Böhm-Bawerk, 1889: 346; se også 102-105).

Teorien er **erklæret** individualistisk. Denne karakteristik er altså ukontroversiel.

På hvilken måde spiller den subjektive og den objektive teori sammen i denne individualistiske teori? Hvor langt kan individualismen bære? I hvilken udstrækning kan den appliceres på social-økonomiske forhold? Dette er de centrale temaer i dette kapitel; vi må naturligvis her antage, at tidspræference og tidsproduktivitet er rigtige teorier, altså se bort fra kritikken i Kapitel 18 og 19.

20.2. Idéer og modeller hos Böhm-Bawerk

20.2.1. Oversigt over Böhm-Bawerk's værk

Grundet den kaotiske opbygning af Böhm-Bawerk's værk er en kort oversigt over dets struktur hensigtsmæssig.

Efter den indledende **Bog I** følger **Bog II**, hvis titel er 'Capital as a tool

of production'. Her analyseres den produktive eller fysiske kapital. Vi hører om den simple omvejsmodel og den hermed forbundne realkapital (dens tidsstruktur og tidsproduktivitet) og de 'mellemgoder', der er knyttet til forskudsmodellen, omtales. Bog II vedrører éntydigt den objektive teori; tidspræference omtales ikke.

Bog III afbryder fremstillingen af kapitalteorien, idet den behandler den almene værdi- og pristeori (uoriginalt og typisk østrigsk). På baggrund af Bog II virker inddragelsen af dette materiale forvirrende, men det kan ses som det subjektivistiske grundlag for den sidste Bog, **Bog IV**, der nemlig indledes med Böhm-Bawerk's subjektive kapitalteori.

I denne bogs **Kapitel 1** fremstilles tidspræferencen generelt, med en diskussion af de 3 grunde, hvorefter dette princip i **Kapitel 2** anvendes på analysen af lån, varige goder og **produktion**. Den nye tilgang indebærer at det interessante træk ved produktionen er at den tager tid, mens det er af underordnet betydning hvad der faktisk **sker** mellem indsættelsen af input og fremkomsten af output; derfor hører vi ikke meget om den simple omvejsproduktion (se dog Böhm-Bawerk, 1889: 321f og 325). Vi befinder os nu solidt indenfor forskudsmodellen, hvor kapitalen er cirkulerende (subsistensmidler) snarere end fast (realkapital). At produktionen tager tid har ikke længere en positiv side, nemlig tidsproduktiviteten der forklarer det fysiske overskud; den har kun den negative side at subsistensmidlerne qua færdigvarer er der senere end agenterne helst ville have dem, nemlig i dag. Arbejdernes præference for livsmidler i dag - siden de ellers vil dø af sult - forklarer at kapitalisterne kan opnå en rente (profit) ved at give arbejderne subsistensmidlerne (i form af løn) som forskud. Tidspræference og kun tidspræference forklarer renten. Det skal bemærkes at denne applikation af tidspræference på produktionen **kræver** forskudsmodellen, for tidspræferencens evaluering forudsætter at vi har samme type gode (subsistensmidler) som input og output.

Mens dette skift fra simpel omvejsmodel til forskudsmodel overses eller nedtones af kommentatorerne,¹ pointerer alle at Böhm-Bawerk i det følgende **Kapitel 3** - hvis sigte er en kvantitativ bestemmelse af renten og andre økonomiske variabler - glemmer alt om tidspræference og alene bestemmer renten på basis af tidsproduktivitet, nemlig som marginalproduktet ved at forlænge den gennemsnitlige produktionsperiode; til trods for at noget sådant er ganske ubegrundet indenfor forskudsmodellen, som ikke kender til maskiner og deres tidsstruktur. Alligevel er det dette kapitel, som sekundærlitteraturen har værdsat højest, eller rettere været

mindst kritisk overfor; det beror nok på at Böhm-Bawerk's teori her er mindst essentialistisk og mest 'ligner' senere (ligevægts)teori; selv Stigler (1941: 277) - Böhm-Bawerk's hårdeste kritiker - har et par pæne ting at sige om det.

20.2.2. Forskudsmodellens uforenelighed med tidsproduktivitet

Böhm-Bawerk søger at begrunde tidsproduktiviteten gennem en analyse af realkapitalen og dennes forgangne arbejde (dens tidsstruktur). Uden maskine, ingen kapitalproduktivitet. For at illustrere tidsproduktivitet skulle Böhm-Bawerk have holdt sig til sine modeller med landmanden der henter vand, eller fiskeren der fremstiller et fiskenet.

Alligevel er det i forskudsmodellen - den endelige model i Bog IV, kapitel 3 - at en forlængelse af den gennemsnitlige produktionsperiode antages at resultere i et merprodukt. I de moderne formaliseringer skrives produktionsresultatet som en funktion af tiden: $X = f(t)$, idet tidens marginalprodukt (dX/dt) er positiv.

Som sagt er realkapitalen inessentiell i forskudsmodellen; maskinen er reduceret til subsistensmidler; fast kapital er reduceret til cirkulerende, maskinen opløst i 'mellemgoder', dvs. subsistensmidler på vej mod færdiggørelse. Faktisk kan forskudsmodellen udmærket tænkes uden omvejsproduktion, således at arbejderne arbejder med de bare hænder.

20.2.3. Forskudsmodel med tidspræference

Som nævnt er det utroværdigt at vi skulle få et større udbytte ved at investere subsistensmidler i længere tid. Sagen er imidlertid at såfremt der er tidspræference har forskudsmodellen ikke brug for tidsproduktivitet, altså et extraprodukt der kan tilskrives kapitalen.

Hvis der er tidspræference er det ikke vigtigt **hvad** der sker i produktionsprocessen: det vigtige er at det, der sker, **tager tid**, således at output er der senere end input. Böhm-Bawerk bygger da også sin reelle forklaring af kapitalejerens rente på dette forhold. Scenariet er det Marx'ske, hvor arbejderne antages at være uden midler af nogen art. Marx's pointe er at produktværdien alene skabes af arbejderne, så derfor er kapitalejerens rente/profit/merværdi udbytning. Böhm-Bawerk (1889: 299ff) 'forærer' nu på effektiv vis Marx arbejdsværdilæren, men afviser at drage udbytningskonsekvensen. Kapitalen eksisterer i form af en subsistensfond, og denne gives som (løn)forskud til arbejderne. Arbejderne får den fulde værdi af deres produktionsresultat, men de får denne værdi **før** deres

produkt er der; dette er uundgåeligt eftersom produktion tager tid. Arbejderne kan ikke vente på arbejdsresultatet, og denne nødvendighed af at få subsistensmidlerne i dag skaber en stærk tidspræference: 1 kg kød som lønforskud har større værdi end 1 kg kød om en måned. Arbejderen får værdien af de 25 kg han producerer (ingen udbytning), men han får den i dag og i dag svarer den i værdi kun til fx 20 kg kød.² Differencen på 5 kg er den rente, som kapitalejeren kan inkassere om én måned.

Dette er visselig et alternativ til Marx's teori, men det er svært at se at Böhm-Bawerk har fået dementeret at arbejderne udbyttes. Renten beror på arbejdernes tidspræference, men denne beror udtrykkeligt på deres fattigdom; de har simpelthen ikke råd til at vente. Som Schumpeter (1954: 932) skriver kunne Böhm-Bawerk udmærket have præsenteret sin teori som 'a novel exploitation theory'. Böhm-Bawerk kan naturligvis sige, at han har forklaret renten ud fra tidspræferencen, men en subjektivist vil næppe opleve en følelse af triumf. Den tidspræference, der er tale om, er af typisk **inessentiel** karakter; arbejdernes forkærlighed for nutidsgoder - som næppe nogen vil benægte - er blot det psykologiske udtryk for den egentlige grund til renten, nemlig deres fattigdom.

Denne teori er klart en forskudsmodel, men den forudsætter ikke en specifik kapitalproduktivitet, hvor produktet øges med den gennemsnitlige produktionsperiode; det er ligegyldigt for argumentet, hvor de 5 extra kg 'kommer fra', og som sagt antager Böhm-Bawerk faktisk at de udspringer af arbejdet. Derfor har modellen ikke meget at gøre med den forskudsmodel, der præsenteres i Bog IV, kapitel 3.

Begge versioner af forskudsmodellen er **intertemporale kornmodeller** (jvf. næste Sektion). Böhm-Bawerk antager flere brancher, men brancherne er homogene (samme teknik),³ og indenfor den enkelte branche er input og output homogene (subsistensmidler). I realiteten har vi en én-vareøkonomi.

Homogenitet mellem input og output er betingelsen for at kunne applicere tidspræferencen, for her må nutids- og fremtidsgodet kun adskille sig mht. dateringen. Og ved at antage én vare, undgår han alle de evalueringsproblemer, som Kapitalkontroversen senere afdækkede; hos Böhm-Bawerk er der kun ét evalueringsproblem, nemlig mellem nutid og fremtid. Metodologisk er dette en korrekt grundmodel, for så vidt som hans interesse alene er det intertemporale, men de nævnte problemer sætter spørgsmålstegn ved om det er muligt at generalisere modellen til en økonomi med flere varer.

20.2.4. Forskudsmodel uden tidspræference

Imidlertid hører vi i modellen i Kapitel 3 intet om tidspræference, altså intertemporale vurderinger, kun om tidsproduktivitet! Skønt det som sagt er inkonsistent at tilskrive tiden et marginalprodukt, når der ikke er essentielle maskiner. I øvrigt ræsonnerer Böhm-Bawerk meget moderne, i betydningen ligevægtsteoretisk, i denne model.⁴

Han starter med at se sagen ud fra den enkelte virksomheds synsvinkel; for denne er lønnen givet udefra, dikteret af konkurrencen. Videre er kapitalen (= subsistensfonden) givet for den enkelte kapitalist. Denne fond skal i det typiske tilfælde svare til halvdelen af arbejderens behov i produktionsperioden: Hvis produktionen er inddelt i 10 stadier, skal arbejderne i det første stadium have et forskud svarende til deres behov gennem hele perioden, mens arbejderne i det sidste stadium selv producerer deres subsistensmidler; gennemsnitsarbejderen - i det 5. stadium - har således kun behov for subsistensmidler i halvdelen af perioden.

Den givne løn og den givne subsistensfond bestemmer på denne måde det antal arbejdere, som der er råd til at ansætte.

Derefter aktiveres tesen om tidsproduktivitet: produktudbyttet ses som en funktion af den gennemsnitlige produktionsperiode og renten som marginalproduktet ved at forlænge denne periode. Det kan vises at såvel renten som den gennemsnitlige produktionsperiode kan bestemmes på dette grundlag. Den således bestemte rente er den absolutte rente, fx 3 enheder subsistensmidler; rentefoden/profitraten kan imidlertid let beregnes, for hvis subsistensfonden var 30 enheder, er den 10%; bemærk at denne beregning forudsætter homogenitet mellem input og output.

Dernæst følger overgangen til makro. Antag at der med den givne løn og de givne subsistensfonde kun ansættes halvdelen af økonomiens arbejdere; det presser lønnen nedad. I ligevægt må lønnen tilpasses således at den totale subsistensfond netop kan finansiere ansættelse af alle arbejdere. Alle variabler kan nu bestemmes.

Ankeret i modellen er den givne subsistensfond, **også** på makroplan. Dette indebærer den meget kritiserede lønfondsteori. Men det har også problematiske interne konsekvenser, der mærkeligt nok er blevet overset i sekundærlitteraturen: Given lønfond betyder at lønnen afhænger af antal arbejdere i økonomien, dvs. lønnen er **ikke** givet som lig med den enkeltes subsistensmidler; hvis der er få arbejdere kan lønnen udmærket være markant højere. Derfor er det misvisende at tale om 'subsistensfond', og økonomiens overskud (defineret ud fra subsistens-standarden) er ikke

identisk med renten, men fordeles mellem rente og 'overskudsløn'. En sådan teori kan selvfølgelig være udmærket, men i takt med at lønnen overstiger subsistensnivoet, svækkes argumentet i den tidligere forskudsmodel for stærk tidspræference blandt arbejderne.

20.2.5. Foreløbig sammenfatning

Böhm-Bawerk opererer med **to** forskudsmodeller.

Den første forklarer renten/profitten ud fra arbejderne tidspræference, og den forudsætter ikke tidsproduktivitet. Modellen er ment som et alternativ til Marx's udbytningsteori, men er selv en form for udbytningsteori, eftersom renten i sidste instans forklares ud fra arbejderne fattigdom.

Den anden søger at forklare renten ud fra tidsproduktivitet, hvilket er inkonsistent i en model uden essentiel realkapital; tidspræference spiller her ingen rolle i argumentationen. Skønt modellen omtaler kapitalistens lønudgifter som en 'subsistensfond' tillades en løn, der ligger højere end subsistensnivoet; dette er inkonsistent med den første forskudsmodel, hvor arbejderne tidspræference beror på deres fattigdom.

20.3. Den subjektivistiske kritik af den objektive kapitalteori

20.3.1. Det subjektive standpunkt

Den første paragraf i østrigsk værditeori er at økonomi ikke handler om fysiske ting og deres fysiske produktion (smlgn. Kapitel 7 og 8). Økonomi handler om vor **vurdering** af tingene og deres eventuelle produktion. Maskinen og subsistensmidlet er blot den objektive baggrund eller det passive materiale for vurderingerne: Ingen værdi kan nogensinde udspringe af disse fysiske fænomener, ingen rente kan udspringe af et fysisk overskud; at hævde noget sådant ville være lige så forkert, som hvis man i den almene værdi- og pristeori hævdede at de objektive produktionsomkostninger har en egenværdi. Objektiv rente- og kapitalteori kan højst være den før-økonomiske forberedelse for den økonomiske analyse.

Den anden paragraf består i at vurderinger har en retning og et telos. Ikke tingen, men **formålet** med tingen er væsentlig. Dette formål er for de ældre østrigere færdigvarenyttens. Det er rigtigt, men uinteressant, at nettet og fiskearbejdet er **årsag** til fiskefangsten; det vigtige er at vor vurdering af fisken 'tilskriver' midlerne til deres opnåelse værdi. Den traditionelle tredeling af produktionsfaktorerne er iflg. Menger irrelevant,

fordi dens kriterium er teknisk; den relevante systematik er disse midlers afstand til færdigvarenyttens ('goder af lavere og højere orden'), hvilket gør det meget muligt at en bestemt maskine må placeres i samme kategori ('orden') som et bestemt fysisk arbejde, men i en anden kategori end en anden maskine.

Den tredje paragraf følger heraf. Fiskenetnets værdi afhænger af fiskens værdi (nytte), men fiskens værdi afhænger ikke af fiskenetnets værdi. Bygones are bygones. Derfor må den økonomiske teori starte med forbrugsgoderne således som de umiddelbart foreligger, altså abstrahere fra den eventuelle produktion. Appliceret på markedsøkonomi betyder det, at udvekslingsanalysen kommer først. Derfor må vi begynde med renten således som den foreligger i intertemporal udveksling (lånerenten), og det er denne rente, der på et senere tidspunkt må forklare de rente/profit-fænomener som eventuelt er knyttet specifikt til produktionen. Videre gælder at renten - således som den foreligger ved udveksling af fx 8 nutidsfisk med 10 fremtidsfisk - nødvendigvis må bero på at nutidsgodet vurderes højere end fremtidsgodet. At forklare positiv rente er at forklare positiv tidspræference. Lykkes det sidste ikke - og kapitel 18 gav grundlag for tvivl - **kan** den positive rente ikke forklares; der er intet alternativ til den subjektive renteteori.

Dømt ud fra disse 'paragraffer' bliver der ikke sten på sten tilbage af Böhm-Bawerk's objektive kapitalteori. Menger sagde da også til Schumpeter, at Böhm-Bawerk's teori var 'one of the greatest errors ever made' (refereret i Schumpeter, 1954: 847). Alene det forhold, at Böhm-Bawerk først behandler tidspræference i den sidste af sine fire 'bøger' må have drevet Menger til fortvivlelse.

20.3.2. Böhm-Bawerk's modargument

Lad os nu se lidt nærmere på den subjektivistiske kritik af Böhm-Bawerk.

Böhm-Bawerk hævdede, specielt i den sidste af de to forskudsmodeller, kapitalens tidsproduktivitet som selvstændig kilde til rente. De fleste har studset herover, eftersom det var selv samme Böhm-Bawerk der manede de gamle produktivitetsteorier (Lauderdale) i jorden: Et fysisk overskud som følge af introduktion af en maskine vil ikke afspejle sig i et **værdi**-overskud, for dette vil blive konkurreret bort, når den gode nyhed breder sig; anderledes - og mere østrigsk - udtrykt vil værdien af dette extraproduct blive 'tilskrevet' maskinen, således at maskinens værdi stiger i takt med nettoproduktets værdi, hvorfor en værdiforskel - renten - elimineres.

Det er uforståeligt at den specifikke teknologiske kilde til dette fysiske overskud skulle gøre nogen forskel for dette argument; det må være ligegyldigt om den fysiske produktivitet beror på kapital qua umiddelbar maskine eller kapital qua daterede input (tid).

Derfor er det ud fra et subjektivistisk standpunkt uholdbart at hævde en objektiv forklaring af den produktive kapitalens rente (profit).

Böhm-Bawerk er klar over problemet og forsøger sig med et modargument (1889: 322ff), der - opklaret af eftertiden (jvf. Blaug, 1985: 505) - lyder således: 1) På en given dato vil vi altid foretrække flere for færre goder, 2) godets leveringsdato antages at være uden betydning for evalueringen (for at begrunde en objektiv renteforklaring må Böhm-Bawerk i udgangspunktet se bort fra den subjektive forklaring, altså tidspræferencen), og 3) hver forlængelse af produktionsprocessen vil øge produktmængden - vi antager jo tidsproduktivitet - om end med et aftagende merprodukt. Heraf følger at den rationelle agent vil tendere mod at forlænge produktionsperioden uendeligt. Dette vil imidlertid skabe en mangel på nutidsgoder, hvilket vil øge deres marginalnytte (værdi) og således give anledning til tidspræference og dermed rente! Tidsproduktivitet uden tidspræference skaber tidspræference og rente. I dette scenarium er rentens funktion at gøre lange processer, dermed store udskydelser af forbruget, dyre, således at vi undgår at dø sult i dag.

Er dette argument (der nok er essensen i Böhm-Bawerk's 3. - teknologiske - grund for tidspræference og rente) gyldigt? En subjektivist vil straks svare at renten dermed netop er subjektivt forklaret, ud fra tidspræference som den umiddelbare grund, og hvis det indvendes at den ultimative grund til renten da er den objektive forlængelse af produktionsperioden, mens tidspræferencen netop er afledet eller inessential, vil han svare at det er en eller anden agent med ganske bestemte motiver eller planer, som beslutter denne forlængelse. Objektiviteten - her: tidsproduktiviteten - er aldrig ultimativ grund, kun baggrund for den ultimative beslutning. Anderledes udtrykt **muliggør** tidsproduktivitet rente, men er ikke dennes grund.⁵

Indenfor den subjektivistiske skole, som Böhm-Bawerk i øvrigt mener at tilhøre, kan hans argument derfor aldrig holde.

20.3.3. Renten som meta-kategori

Men hvordan vil de konsekvente subjektivister da relatere tidspræference til produktionens fænomener? Hvordan ser deres positive teori ud?

Grundet tilskrivningsprincippet har produktionsfaktorerne og deres resultat (fx sko) altid den samme værdi, fx '110', vel at mærke såfremt de foreligger samtidig, dvs. hvis produktionsperioden er nul. Antag nu at produktionen tager ét år, og antag videre en positiv tidspræference på 10% pr. år; sko i dag har en værdi på '110', så fremtidsskoenes værdi er kun '100', og da produktionsfaktorerne ikke resulterer i sko i dag, men i fremtidssko, får de nu kun tilskrevet en værdi på '100'. Produktionsfaktorer til en værdi af '100' bliver på ét år til sko, der til den tid har en værdi på '110'; produktionsfaktorerne forrentes med 10%.

Det vigtige er nu at dette argument gælder enhver af de tre traditionelle produktionsfaktorer, og at denne kategorisering af inputtene i øvrigt er overflødig. Ethvert input, som den givne teori - Marx's, Lauderdale's, Böhm-Bawerk's - udnævner til at skabe eller bidrage til at skabe resultatet, nyder godt af denne forrentning. Med Schumpeter's ord er rentebegrebet

"a general time discount, that applies to the returns from productive services of all kinds; interest as it were preys upon them all, **upon the returns from the services of physical capital goods not less than upon any others**. It is, therefore, something that differs in nature from all productivity returns properly so called, not only from rents of natural agents and wages of labour but also from the productivity returns of capital goods." (Schumpeter, 1954, pp.931f; Schumpeter's fremhævelse).

Rente er ikke betaling for produktivitet, endsige kapitalproduktivitet, men for at ejeren af et input må vente på resultatet. Rente beror alene på tidspræference, her appliceret på produktionsvilkårene.

Böhm-Bawerk's første forskudsmodel kan forstås som et specialtilfælde af denne almene renteteori. Modellen kan siges at være speciel, dels fordi inputtet alene udgøres af arbejdernes subsistensmidler, dels fordi det antages at arbejderne får deres løn før produktet foreligger.

En almen subjektivistisk teori om rente og produktion må bestå af to etaper:

Den første etape er Robinson-økonomien; her ytrer renten sig ikke som ydre betaling, men som indre fordel ('implicit rente'), men netop derfor kan ovennævnte sammenhænge fremstå klart. Den anden etape må være den sociale, egentlig kapitalistiske økonomi, hvor sagen kompliceres af betalinger fra agent til agent. Forrentningen af inputtet strækker sig nu

ikke længere fra dets indsættelse til færdigvaren foreligger (som hos Robinson), men til betalingen af inputtet foreligger; fx skal arbejderen betale rente til kapitalejeren, hvis lønnen betales forud for arbejdsindsatsen (som i Böhm-Bawerk's model), hvorimod kapitalisten skal betale rente til arbejderen, såfremt betalingen falder efter udført arbejde.

I klassisk teori var rente/profit kapitalejerens afkast eller indkomst, på linie med - og afgrænset fra - arbejderens løn og jordejerens jordrente. For subjektivistisk teori er denne opfattelse forfejlet: ejerne af arbejdskraft, realkapital og jord kan alle modtage - eller betale - rente, alt efter tidsstruktur af produktion og betalinger; af de 100 kr. i arbejderens lønningsspose kan de 20 kr. godt tænkes at bestå af rente.

Denne teori finder vi i radikaliseret udformning hos **Fisher** (1930: især 12-15 og 453ff). Fisher er neoklassisk ligevægtsteoretiker, uden essentialistiske tendenser, men han er også en god østrigsk subjektivist, for hvem det ultimative mål, dvs. værdi, er godenytten.

Han præciserer imidlertid at nytten ikke er godet som sådan, fx den fysiske ost: nydelsen beror på ydelsen, in casu den strøm af ydelser som osten afgiver når den fortæres eller forbruges. Denne **strøm** ('flow') kalder han 'enjoyment income'. Kilden til denne 'indkomst' er en **beholdning** ('stock'); denne inkluderer de traditionelle produktionsfaktorer, men **også** den nævnte ost, altså alle færdigvarer.

Fysisk er beholdningen qua kilde det første, mens strømmen (af nytte) er afledt, men værdimæssigt er det den anden vej rundt, således at strømmen af nytte tilskriver beholdningen dens værdi; dette er subjektivistiske børnelærdom. Når vi dernæst betragter strøm og kilde under en temporal synsvinkel, altså tager højde for den tidsmæssige diskrepans mellem beholdning og strøm, må beholdningens værdi bestemmes ved at kapitalisere strømmens værdi; hvis strømmens værdi er '30 pr. år' og strømmen fortsætter i det uendelige, bliver beholdningens værdi 300, såfremt rentefoden er 10% pr. år. Det er rentefoden, der forbinder strømmens og beholdningens værdi, hvilket samtidig bestemmer strøm-indkomsten som **rente** og beholdningen som **kapital**, jvf. Fisher, 1930: 32 Ud fra en atemporal synsvinkel kan en bestemt indkomst kategoriseres som fx løn (som evt. kan reduceres til 'enjoyment income'), men temporalt set er den rente, nemlig forrentning af den beholdning, som den udspringer af, in casu arbejdskraften; renten er derfor en meta-kategori i forhold til løn og andre traditionelle faktorindkomster. Det er klart at denne sprogb brug afviger radikalt fra den gængse (hvem vil kalde løn for 'rente' eller for-

brugerens ost for 'kapital?').

Med Fisher's begrebsdannelse har Schumpeter's 'program' fået sin adækvate udformning. Det forekommer rigtigt at fastholde nytten/nydelsen som en strøm, der er adskilt fra det gode - den beholdning - der giver anledning til strømmen; og konsekvensen af at se rentefoden som det forbindende led mellem strøm og beholdning må nødvendigvis være, at strømmen bestemmes som rente og beholdningen som kapital.

Men der er ét fænomen, der glimrer ved sit fravær: Tidspræferencen! Fisher's argument forudsætter ikke at rentefoden på 10% udspringer af en tidspræference på 10%, og faktisk mener han at rentefoden kun delvis er bestemt af tidspræference; her er han ikke radikal subjektivist. Dette vender vi tilbage til i Kapitel 27.2, hvor den neoklassiske Fisher diskuteres.

Videre skal det understreges at enhver social bestemmelse - ethvert forhold mellem mennesker - er udraderet fra Fisher's nøgne kapitalbegreb. En ost er beholdning, og beholdning er kapital. Punktum.

20.3.4. Kirzner's kapitalteori

Hidtil har vi befundet os solidt indenfor den ældre østrigske tradition, hvor målet éntydigt er færdigvarenytte, og hvor det (med Fisher som undtagelsen) anses for tilladeligt at generalisere vore intertemporale præferencer til en påstand om almen tidspræference.

For moderne østrigsk teori er det ikke målets/nyttens indhold, der er det centrale, men dette at agenterne udformer en individuel plan, som de stræber efter at virkeliggøre (jvf. Kapitel 9). Dette ses som kernen i subjektivismen. Dette synspunkt er særlig udtalt hos Kirzner, den mest fremtrædende repræsentant for moderne østrigsk kapitalteori.

Som nævnt i Kapitel 18 hævder Kirzner som god subjektivist tidspræference som rentens essens, men uden at give argumenter for hvorfor denne skulle være positiv. Og det **kan** han vel heller ikke, hvis han skal fastholde sin pointe: at alle formål er genuint subjektive, dvs. i bogstavelig forstand enestående, singulære. Denne holdning giver en skepsis overfor bastante, kvantitative bestemmelser af renten og rentefoden, og overhovedet fokuserer han på kapitalen snarere end renten og kilden til denne.

Kirzner's opfattelse illustreres bedst af hans kritiske analyser. Imod Fisher indvender han (1996: 64ff) at skellet mellem kapital og indkomst (evt. 'enjoyable income') ikke er et objektive skel mellem beholdning og strøm, for det er op til den enkelte agent at afgøre om et eller andet skal

nydes straks eller investeres. Og på linie hermed kritiserer han Knight (1996: 62ff), når denne hævder (eller forudsætter) at kapitalen er permanent; det er den ikke med mindre ejerne træffer beslutninger der sigter herimod, men det kan meget vel tænkes at de i stedet ødsler værdierne bort på umiddelbart forbrug.

Et eller andet - subsistensmidlet, redskabet, det varige forbrugsgode, pengene, hvad som helst - **er** ikke kapital: Det **bliver** kapital i kraft af vores forhold til det, altså i kraft af de **planer** vi har med det. Ethvert objektivt kapitalbegreb er derfor vildledende. Hvis agenten køber en liter mælk til umiddelbart forbrug er den ikke kapital, men hvis hun køber den med henblik på at producere ost **er** den kapital. Kapital er således **funktionelt** bestemt (Kirzner, 1996: 43ff), og dermed hugger Kirzner gennem de uendelige og sterile diskussioner hos Böhm-Bawerk og efterfølgere om, hvorvidt et eller andet - fx varige forbrugsgoder - bør henføres under kapitalbegrebet eller ej.⁶

Det er således planen eller formålet, der bestemmer om noget er kapital eller ej. Agenten ser fremad, og kapitalanalysen må stedse anlægge den fremadskuende synsvinkel ('forward looking'). Ved analysen af kapitalens tidsstruktur antages det gerne - fx hos Blaug - at det blot er et spørgsmål om analytisk fremkommelighed, om man fra færdigvaren ser bagud mod den forgangne produktionsproces, eller om man fra produktionsfaktorerne ser fremad mod det endelige produkt. Kirzner er uenig. 'Bygones are bygones', forhistorien er lige gyldig for beslutningen i dag. Analysen må se fremad, og her er det lige gyldigt hvad der **faktisk** sker eller hvad **vi** tror der vil ske: Eneste afgørende, nemlig for at forstå agentens beslutning, er hvad agenten selv mener vil ske og ønsker skal ske. Det er lige gyldigt at produktionen af vore dages lommekniv objektivt begyndte i en Romersk jernmine, med mindre det kan vises - ikke særlig sandsynligt - at datidens jernbrydning havde nutidens lommekniv som formål (Kirzner, 1996: 81); her må det vel præciseres at tilstedeværelsen af et sådant formål vil være vigtigt ved forståelsen af nævnte jernbrydning, men stadig irrelevant for forståelsen af den moderne knivs økonomiske rolle.

Som sagt er formålet alt, men hvilken type formål kendetegner de agenter der anvender et gode som kapital? Fra Kirzner's skrifter kan vi let bestemme dette formål negativt, nemlig at det **ikke** er det umiddelbare forbrug. Han bestemmer ikke formålet positivt, men qua subjektivist må han naturligvis mene at dette er **fremtidigt** forbrug. Dette er det centrale

valg: Forbrug nu eller i fremtiden.

I den almene intertemporale udveksling bestemmes dette valg af tidspræferencen, og i en produktionssammenhæng taler man her om kapitalistens **venten**. Denne 'venteteori' har rødder tilbage til Senior's abstinenteori, men fik sin klassiske udformning hos Marshall (1920: 193). Idéen er at når kapitalejeren investerer i produktion, snarere end at forbruge sine aktiver, så kommer hun til at vente på disse forbrugsgoder og deres nytte; grundet den antagne positive tidspræference er dette et **offer**, en pine, som må kompenseres med rente.

Denne venteteori lever i bedste velgående den dag i dag. I én version har den imidlertid fået en overraskende objektiv drejning, idet venten her betragtes som en produktionsfaktor på linie med arbejdet (se Blaug, 1985: 516ff). Ud fra enhver synsvinkel må dette siges at være meget mærkeligt, eftersom det er svært at se hvordan den blotte venten - den være nok så smertefuld - kan bidrage til skabelsen af et produkt, altså være produktionsfaktor; venten qua offer kan højest være en grund til at modtage en del af et produkt, der allerede er skabt.

Kirzner (1996: 71ff) protesterer da også mod denne objektive drejning. Han insisterer på at venten er et subjektivt begreb, og det tolker han så konsekvent at den faktiske venten - tiden fra kapitalistens investering til hans forbrug - ses som irrelevant; det vigtige ved investeringsbeslutningen (kapitaldannelsen) er den venten, som kapitalisten **forventer**. Den gennemsnitlige produktionsperiode skal med andre ord forstås subjektivt. Hvis forventningerne er individuelle, singulære, og ikke lader sig almen-gøre til et bestemt mønster, nemlig positiv tidspræference, da foreligger der intet offer eller pine, derfor ingen grund til rente; det er tilfældigt om der er positiv rente. Men den konsekvens drager Kirzner ikke.

20.4. Individualistisk kapitalteori: Grænser og indsigter

20.4.1. De metodologiske mangler i Böhm-Bawerk's værk

Böhm-Bawerk sagde om Marx (1896: 25) at han som forfatter havde været en 'benedenswert glücklicher Mann', for skønt hans hovedværk var vanskeligt tilgængeligt havde hans idéer opnået en enestående udbredelse. Om Böhm-Bawerk kan man sige at skønt hans værk er ualmindelig rodet, har det formået at sætte en stor del af dagsordenen for den ikke-marxistiske kapitalteori.

Böhm-Bawerk har nogle spændende grundidéer - tidspræference, tids-

produktivitet og forskudsmodellen - men når de kommer i strid med hinanden fortaber han sig i alle de detailproblemer, som disse konflikter skaber. Hans mange kapitalbegreber er filtret sammen i en sådan grad, at 90% af arbejdet med at kritisere ham består i at udrede disse tråde.

Når Böhm-Bawerk har identificeret en grundidé tænker han den ikke indenfor en model, hvor alle uvedkommende faktorer er bortabstraherede. I argumentationen for positiv tidspræference påkalder han sig at der er flere forsyninger i fremtiden, skønt effekten heraf intet har med tidspræference at gøre, men beror på den atemporale lov at flere forsyninger giver lavere marginalnytte. Og i argumentationen for kapitalens tidsproduktivitet glemmer han at nulstille det irrelevante, nemlig kapitalens mængdedimension. Han søger at akkumulere information for at gøre modellerne fyldigere og mere virkelighedsnære; han ser ikke at det, det gælder om i teoretisk arbejde, er det modsatte, nemlig at eliminere så megen information som overhovedet muligt, således at kun det absolut nødvendige - eksistensbetingelserne for det pågældende fænomen - står tilbage. Teori er det modsatte af empirisk beskrivelse.

Disse mangler hænger givetvis sammen med hans generelle metodologiske vaklen mellem essentialisme og empirisme. Hans essentialisme driver ham ned til grundidéerne, men hans empirisme frister ham gang på gang til at appellere til empirien, hvorved helt fremmede argumenter indlades i teorien. Et klart eksempel herpå er at han - og i endnu højere grad den neoklassiske sekundærlitteratur - til tider forudsætter den rente, der skal udledes; dette har vi set såvel i den subjektive teori (tidspræference) som i den objektive teori (den gennemsnitlige produktionsperiode). Hvis projektet er essentialistisk er dette en metodologisk brøler, men ud fra en empirisk metodologi er det snarere en brøler at overse den rente, der jo har en indlysende indflydelse på vore præferencer og valg af produktionsperiode; her skal den økonomiske kategori ikke udledes af en grund (begrundes) - det, det gælder om, er at bestemme sammenhængene mellem de empirisk forefundne kategorier.

20.4.2. Kritikkkens overordnede resultat

Vi kan nu sammenfatte resultaterne af den nævnte 'udredning'.

Jeg har i denne sektion bestræbt mig for at levere en immanent kritik, altså en kritik der baserer sig på østrigernes præmisser. Set fra denne vinkel er det åbenbart, at den objektive 'variant' af individualistisk kapitalteori er uholdbar. Fysisk overskud kan forklares af objektive (produ-

ktions)forhold, men ikke en værdi som rente. Renteteorien må i stedet funderes på intertemporale vurderinger, mere præcist tidspræference.

Sidstnævnte bestræbelse løber imidlertid ind i to problemer. Det første problem er at det ud fra den ældre subjektivistiske opfattelse, som bl.a. Böhm-Bawerk står for, er vanskeligt, måske umuligt, at begrunde en almen tendens til ægte eller essentiel tidspræference. Det andet problem er at en sådan tendens er i strid med moderne østrigsk subjektivismen, der afviser muligheden for at generalisere om indholdet af vore præferencer, herunder de intertemporale.

For så vidt er konklusionen i denne Sektion negativ: Individualistisk kapitalteori har ikke formået at begrunde rente på den eneste måde den **kan** gøre det, nemlig ved at begrunde tidspræference; Kirzner og Pellen-gahr erkender på det nærmeste dette, når de efter at have kritiseret de mange forsøg på at begrunde positiv tidspræference falder tilbage på at tidspræference må begribes som rentens essens. Dette udsagn er imidlertid blot en 'restatement' af subjektivismen, appliceret på intertemporale vurderinger: Det er ikke en begrundelse for positiv tidspræference.

Positiv rente er forblevet en gåde. Og hvis positiv rente er kapitalens *raison d'être*, er **kapitalen** forblevet en gåde.

Formålet med teorikritik er ikke at kritisere (i negativ forstand), men at **lære**.

Det er nødvendigt at kritisere Böhm-Bawerk for manglerne og inkonsistenserne i hans version af det individualistiske projekt, men det er ulig mere spændende at videreudvikle de rigtige indsigter, der ligger i det individualistiske projekt **som sådan**.

Kritikken af det østrigske projekt har været ualmindelig udbytterig for den rente- og kapitalteori, der fremlægges i denne afhandling. Jeg vil opdele læren fra østrigerne i tre punkter, omtalt i de tre flg. underafsnit. De tre punkter er tre grundpiller i denne afhandlings rente- og kapitalteori.

20.4.3. Kapitalen som en extra dimension

I alle de kapitalbegreber, som vi møder hos østrigerne, er **tiden** central, idet det netop er tiden der udgør kapitalens særtræk, altså det der adskiller den fra de øvrige kategorier.

Dette forklarede Böhm-Bawerk uigendriveligt (mener jeg) vedrørende den **objektive kapital**, forstået som realkapital. Denne må udtrykkes som (fx) '30 arbejdstimer over 4 dage' eller '17 enheder jorddydelse over 1

måned'. Det er derfor en kategorifejl eller dimensionsfejl at **sidestille** kapital med arbejde og jordydelse. Dette svarer til at sidestille 'dyret' og 'aben' eller kvadratmeter og meter. Kapitalen står ikke ved siden af arbejdet, men **inkluderer** arbejdet; kapitalen er arbejdet, men arbejde set indenfor rammerne af en ny dimension, nemlig tiden.

Når kapitalen er '17 enheder jordydelse over 1 måned' er det oplagt at kapitalens særtræk i forhold til jordydelsen er tiden. Men umiddelbart virker det forvirrende at sige at ovennævnte 30 timers arbejde er kapitalens mængdedimension (mens de 4 dage er dens tidsdimension), for 30 timers arbejde er vel også en tidsdimension?

Lad os undersøge sagen. Arbejde er en fysisk aktivitet, hvor et menneske aktiverer hoved og krop og udfører nogle bestemte handlinger; mængden af disse handlinger kan eventuelt måles i udgiven energi (således som Marx gør, når han diskuterer forskellige grader af arbejdsintensitet). Det er klart at mængden af handlinger (udgiven energi) afhænger af arbejdets varighed, men arbejde i 30 timer **er** en bestemt mængde af handlinger, fx 1500 energienheder. Ret beset burde vi derfor have skrevet '200.000 arbejdshandlinger over 4 dage' eller '1500 energienheder over 4 dage'. I virkeligheden har de 30 arbejdstimer derfor dimension af mængde, helt på linie med de 17 enheder jordydelse.

Vi har her bestemt realkapitalens og arbejdets dimensionalitet ved at **se tilbage**, fra maskinen til dens forhistorie eller produktionsproces. Imidlertid kan vi også vælge at se fremad mod dens rolle ved produktionen af goder. Dermed vendes der op og ned på dimensionerne: Realkapitalen måles nu som en bestemt mængde på et bestemt tidspunkt, fx 23 svejsemaskiner d. 13. oktober 1999; den ses nu som en **beholdning**, på linie med arbejdskraften og jorden.

Denne beholdning er kilden til nogle maskinydelser, og disse er en strøm, fx 500 maskinydelser pr. time; denne ydelse har samme dimensionalitet som arbejdet og jordydelsen, der nu også ses som strømme i tiden. Igen har maskinen og arbejdet forskellig dimensionalitet, men nu af helt andre grunde og derfor på en helt anden måde: Maskinen er en **dateret mængde**, mens arbejdet - og for den sags skyld maskinydelsen - er en **mængde pr. tidsenhed**. Og hertil kommer at når vi fra realkapitalen så bagud, så vi at arbejdet var inkluderet - som den ene dimension - i realkapitalen, men når vi i stedet ser fremad er maskinen og arbejdet klart **adskilte** størrelser (mens maskinen kan opfattes som potentiel maskinydelse og således kan siges at indbegribe denne); disse sammenhænge vil

vise sig centrale i næste Sektion.

Alt dette handler om teknologi, ikke økonomi. Hvilket begreb om fysisk realkapital, man vil anvende, afhænger af den økonomiske problemstilling, og som vi har set anbefalede Fisher her det fremadrettede (beholdning versus strøm). Kirzner ser også fremad, men på subjektivismens præmisser, hvilket fik ham til at stille spørgsmålstegn ved om et fysisk kapitalbegreb er relevant - i hvert fald som grundbegreb - i økonomisk teori. Hos Kirzner har det relevante kapitalbegreb også en extra dimension, nemlig det subjektive formål (fremtidsforbruget), og denne dimension er extra i forhold til den fysiske 'kapital'; vare og penge er ikke kapital: de bliver kapital ved at anvendes med et bestemt mål for øje.

Dermed er vi kommet til den **subjektive kapital**. Overfor den 'almindelige' atemporale udveksling af 10 sko med 17 bluser står den intertemporale udveksling (udlån) af 10 nutidssko med 11 fremtidssko; de 10 nutidssko er kapital (lånekapital). Det er denne intertemporalitet, der gør udvekslingen af sko med sko meningsfuld, og som stempler de 10 sko som kapital, for så vidt som de genererer rente (her 1 sko). Atter er **tiden** kapitalens særtræk.

Lige gyldig hvor vi vender os i det østrigske univers, ser vi således at kapitalen er i en **kategori for sig**. Kapitalen forfalskes - og konfusion følger - hvis man søger at reducere den til de gammelkendte kategorier, såsom vare, penge eller arbejde. I forhold til den simple vareproduktion åbner kapitalismen en helt ny dimension.

Dette er en værdifuld lære fra den østrigske kapitalteori.

20.4.4. Renten som social rigdomspræmie

Vi har set at den subjektive kapitalteori har problemer med at forklare den systematiske tendens til positiv rente.

Den moderne subjektivism kan ikke, fordi tidspræferencer er singulære. Den ældre subjektivism (Böhm-Bawerk) kunne nok begrunde at vi i forskellige situationer vil opleve positiv tidspræference, men den kunne ikke overbevisende begrunde ægte - individualistisk - tidspræference, dvs. en systematisk tendens til at **ethvert** menneske (herunder Robinson), som følge af sin indre natur og de almenmenneskelige objektive vilkår, vil foretrække at få goderne i dag frem for i fremtiden. Livets korthed taler for ægte tidspræference, men fremtidens indbyggede usikkerhed taler imod; og at vi er født kortsynede og grådige er et rent postulat.

Vejen frem skal søges, mener jeg, i den uægte tidspræference, nærmere

bestemt i det forhold at det menneske, der har problemer med at sikre subsistensmidlerne i dag, vil opleve en meget stærk tidspræference for subsistensgoder. Det var denne sidste sammenhæng, som Böhm-Bawerk selv brugte til at forklare at kapitalejeren kan beslaglægge en del af produktet til sig selv.

Her har vi forladt individualismen, i den forstand at der ikke forklares ud fra mennesket: der forklares ud fra den materielle og sociale situation, som nogle mennesker kan komme i. Det psykiske er blot det formidlende led mellem den pågældendes materielle og sociale situation og så adfærden (stræben efter nutidige subsistensmidler). Subjektivismen klemmes ud.

Som vi har set (20.3.3) generaliserede Schumpeter Böhm-Bawerk's tankegang ved at begribe renten som en metakategori. Jeg vil foreslå en generalisering i en anden retning.

Arbejderne må betale rente til kapitalejerne, fordi de har en kraftig tidspræference, og de har en kraftig tidspræference, fordi de ikke har nutidige subsistensmidler. Arbejderne kan ikke vente, kapitalejeren kan. Dette kan generaliseres. Den fattige er nødt til at låne, fordi hun mangler nutidsgoder, den rige kan udlåne, fordi han qua rig har et overskud. **Der er en systematisk, social asymmetri mellem lånere og udlånere.**

Generelt set går en eventuel rentebetaling derfor fra de fattige til de rige. Men hvorfor betales der overhovedet rente? Hvorfor er renten positiv? Det er dette spørgsmål individualistisk renteteori ikke kan besvare, men svaret giver nu sig selv. Den fattige er nødt til at låne, og derfor villig til at tilbagebetale noget extra; for den rige er der ikke nogen grund til at tage risikoen ved udlån, med mindre den kompenseres med en rente. Dette er i en vis forstand foreneligt med subjektivisternes grundidé om at vi bag renten har tidspræference, thi den fattige har kraftig, den rige svag eller ingen tidspræference⁷: nutidsgodet har højere værdi for den fattige end for den rige, og derfor er det den fattige - ikke den rige - der må betale rente.

Fundamentalt er renten således en præmie til den rige for at være rig, eller en bøde til den fattige for at være fattig.

Ingen betvivler at renten umiddelbart er et **socialt** fænomen, nemlig en betaling fra én person til en anden (den 'implicitte rente', hvor Robinson eller en virksomhed 'betaler' til sig selv, er en ren konstruktion). Hvad jeg hævder er at også **forklaringen** af renten må være social, nemlig baseret på en **relation mellem mennesker** der lever under forskellige **materielle**

vilkår. Dette vil være essensen i den renteteori, der vil blive nærmere udviklet i Kapitel 33. Her uddybes begrundelsen og specielt besvares den umiddelbare indvending: det er qua fattig man vil låne, men det er qua rig man kan betale tilbage (endog med rente), så hvordan betaler den fattige tilbage?

En renteteori på dette grundlag er **speciel**, fordi den ikke tillader rente hos Robinson, og ikke forklarer evt. rente i en egalitær økonomi.

Men den er **almen** i og med at den er ligegyldig overfor grundene til at der er rige og fattige. Der kan være rige og fattige, fordi nogle er sparsommelige og effektive, andre ødsle og ineffektive; eller fordi nogle lever under gunstige klimatiske forhold, andre ikke; eller fordi de sociale produktionsforhold tenderer mod at polarisere agenterne i fattige og rige (således som det i Bog 2 blev argumenteret at den almene markedsøkonomi gør).

Heri ligger at renten ikke er specielt knyttet til almen markedsøkonomi og kapitalisme, om end renten her bliver et nødvendigt fænomen i og med at polariseringen er nødvendig. Teorien om rente som rigdomspræmie forklarer også at det antikke Grækenlands bønder efter en fejlslagen høst må låne og betale rente til den rige penge- eller kornudlåner; dette i modsætning til Marx, der ikke har en teori om den rente, der ikke kan forklares som en del af den kapitalistiske merværdi. Videre: Hos Böhm-Bawerk er den renteteori, der følger disse linier, specifikt knyttet til produktionen (de fattige **arbejdere**). Dette er ikke tilfældet i den skitse-rede sociale renteteori. Renten er umiddelbart knyttet til intertemporal **udveksling**, nemlig lån og udlån, og i den mere systematiske fremstilling vil vi tage udgangspunkt heri og blot **forudsætte** at agenterne i denne udveksling er rige og fattige.

20.4.5. Er kapitalens mål fremtidsforbrug eller rente?

Hvis kapital og rente overhovedet har noget med tid at gøre - og det har disse fænomener, tydeligst ved udlån - så er den mælk, som jeg vælger at bruge til umiddelbart forbrug **ikke** kapital. Den første betingelse for at mælken er kapital, er at den på én eller anden måde anvendes med henblik på fremtiden. Derfor kan kapital ikke bestemmes tingsligt, ved at lave en liste over fysiske kapitalgoder; den må bestemmes funktionelt. Denne indsigt fra moderne østrigsk kapitalteori (Kirzner) må være rigtig.

Men hvilket fremtidigt formål er det da, at kapitalejerens øjne er rettet imod? Det er naturligvis renten (eller profitten, afhængig af terminologi),

på samme måde som arbejderen stræber efter bedst mulig løn. Dette er der næppe uenighed om.

Men derefter deler vandene sig.

Subjektivister af enhver afskygning vil mene at alle agenter, også kapitalejerne, ultimativt stræber efter konkret nytte. Dette er åbenbart mht. østrigerne, men det gælder også neoklassikerne, der i deres kredsløbsmodel (jvf. Kapitel 28) indplacerer kapitalejerne blandt de 'husholdninger', der pr. definition maximerer nytte: de vil have maximal rente **for at** få maximal - fremtidig - nytte. I en monetær økonomi, hvor renten har pengeform, vil kapitalejeren derfor betragte disse penge som blot et springbræt på vejen mod færdigvarer.

I den udstrækning subjektivismen og individualismen har gyldighed (jvf. Kapitel 11), må dette gælde. Indenfor dette gyldighedsområde vil det være afsindigt at hævde, at nogen agent stræber efter andet end konkret nytte; en stræben efter rente ('merværdi') for dens egen skyld, efter penge som mål i sig selv, vil være afsindig. Konkrete mennesker stræber efter konkrete brugs-værdier, ikke efter abstrakt bytteværdi.

Dette må gælde for kapital og rente, således som disse fænomener optræder i første omgang, såvel logisk som historisk. I den logiske fremstilling er der intet til hinder for at det simple bytte er af intertemporal karakter, og der er intet der taler for at den rente, der her kan hentes, skulle være mål i sig selv. Og historisk set er der masser af eksempler på, at renteindtægterne er blevet ædt op, snarere end reinvesteret.

Men i takt med at individet mister sin status som økonomiens relevante, nemlig bestemmende, subjekt, ændres dette. Der er her to etaper:

Den første etape består i at kapitalejeren mister sin frihed til de overpersonlige markeds kræfter. Konkurrencen forbyder ham reelt at fortære renten i luksusforbrug og tvinger ham til at reinvestere (fx genudlåne); gør han ikke dette, udkonkurreres han og ophører dermed med at være kapitalejer. Resultatet er en kapitalakkumulation, der **aldrig** slutter, altså ikke terminerer i forbruget af formuen; kapitalejerens fremtidsforbrug bliver et økonomiteoretisk fatamorgana. Kapitalisten 'venter' på renten, ikke på fremtidsforbruget, og det indebærer at den relevante produktions- eller investeringsperiode ikke slutter, når forbrugsgoderne er på kapitalistens bord, men når pengene (forrentede) er i hans lomme; men de må straks op igen, og for så vidt er investeringsperioden uendelig. Kapitalisten ønsker som menneske - hvis rationel - at forvandle renten til fremtidsforbrug, men konkurrencens krav reducerer ham til passiv bærer af kapi-

talen. Fornuftige mennesker kan måske ikke se rationalet i den evige 'økonomiske vækst', den grænseløse stræben efter flere penge, men det er irrelevant, for det er ikke mennesket, der bestemmer.

Den anden etape indtræffer, når denne upersonlighed slår indad i økonomiens subjekt; når økonomiens subjekt ikke længere er **mennesker**, af kød og blod, men er det overindividuelle selskab. Institutionelt eller juridisk er det aktieselskabet **som sådan**, altså ikke de mennesker der opretter det og skyder penge i det (aktieejerne), der er det gyldige, magt-havende subjekt (jvf. Kapitel 32.1). Aktieselskabets kapital - til forskel fra aktieejernes kapital - er overindividuel og har derfor overindividuelle mål, nemlig abstrakt rente (eller profit). De upersonlige markeds kræfter er blevet til åbenbar kollektivism.

20.5. Afslutning: Hinsides individualismen

Vi slutter således denne Sektion med to teser, der begge overskrider den individualistiske rente- og kapitalteori.

1) Kapital og rente må forklares **socialt**. Renten er, nærmere bestemt, en rigdomspræmie, som den fattige betaler den rige. Dette tages op i Kapitel 33.

2) Umiddelbart inkarnerer renten fremtidsforbrug, eftersom kapitalejeren er et konkret menneske med konkrete behov. Men kapitalen bryder ud af sin individualistiske puppe og udfolder sig som overpersonlig; dermed forvandles også målet fra at være individuelt og konkret til at være overpersonligt og abstrakt. Dette videreudvikles i Kapitel 31, der fremstiller omslaget fra konkret nyttemaximering til abstrakt profitmaximering.

NOTER

1. Undtagelsen er Wicksell, 1901: 168, hvor det i øvrigt beklages at Böhm-Bawerk antager forskudsmodellen; Wicksell's egen kapitalteori er klart af den tidsproduktive type.

2. Det er blevet indvendt at arbejderne ikke nødvendigvis betales forud for færdiggørelsen af deres produkt; ofte betales de en uge eller en måned 'bagud'. Men Böhm-Bawerk's argument handler om en abstrakt kapitalistisk økonomi, hvor arbejderne er uden midler og derfor **skal** have lønnen som forskud. Da Marx også forudsætter at arbejderne kun ejer deres arbejdskraft, er han inkonsistent, når han - for at sætte trumf på uretfærdigheden - hævder at arbejderne betales 'bagud' (Marx, 1867: 188).

3. Dette behøvede han ikke at antage, for hans begreb om den gennemsnitlige produk-

tionsperiode gør det jo muligt at homogenisere input - eller kapitalsiden.

4. En moderne geometrisk og matematisk fremstilling af modellen kan findes hos Blaug, 1985: 509ff, og Lutz, 1967: 12-18 og 308ff. Sidstnævnte er den klareste og den, der er tættest på Böhm-Bawerk.

5. Kirzner (1996: 50) understreger at den tekniske produktionsfunktion ikke er en slags økonomiens tyngdelov, som menneskene blindt må underkaste sig. Agenten **vælger**, bl.a. på baggrund af den objektive produktionsfunktion; denne fortæller os mulighederne, men den dikterer intet.

Om forholdet mellem objektive faktorer og subjektive vurderinger: Sammenlign diskussionen indenfor den almene værdi- og pristeori af spørgsmålet om, hvorvidt objektive forhold (objektive omkostninger) medbestemmer værdi og pris (specielt Kapitel 7.4.1).

6. Se især Böhm-Bawerk's skel (1889: 67ff) mellem kapital som fysisk produktionsmiddel og som kilde til indkomst; den første kapital giver et fysisk overskud og dermed 'indkomst' til hele samfundet og kaldes derfor 'social' kapital, mens sidstnævnte giver privat indkomst (rente) og derfor kaldes 'privat' kapital eller 'tilegnelseskapital'.

Terminologien er uheldig, fordi 'privat' kapital i høj grad er social, eftersom den defineres ved at give renteindkomst, mens 'social' kapital faktisk er teknologisk bestemt. Men bebrejdsdannelsen er overhovedet håbløs, fordi den 'private' kapital siges at være den generelle kategori, idet den består af 'social' kapital plus varige forbrugsgoder såsom udlejningsejendomme (der jo giver rente, men ikke er produktionsmidler). Rentegivende kapital bestemmes således ved at opregne fysiske goder, skønt det er meget muligt at en hammer ('social' kapital) ikke giver renteindkomst, mens det som sagt kan tænkes at et forgængeligt forbrugsgode som mælk gør.

7. I forbindelse med sin arbejder-kapitalist model skriver Böhm-Bawerk at de to første 'grunde' for tidspræference "do not affect the great majority of capitalists at all" (Böhm-Bawerk, 1889: 310; derimod siges den 3. - teknologiske - grund at gælde for dem, men den er som tidligere nævnt irrelevant for tidspræference). Han mener altså at kapitalisternes psykiske konstitution (2. grund) er mere fremsynet og mindre grådig og barnlig end som folk er flest.

Konklusionen er at mens arbejderen har meget stærk, har kapitalisten en svag eller slet ingen tidspræference: tidspræference er her et socialt fænomen.

Imidlertid aner Böhm-Bawerk på et tidspunkt at hans anti-Marx model ikke har meget at gøre med ægte tidspræference, og i øvrigt beviser alt for meget (nemlig de facto udbytning). Så han trækker i nødbremsen med en ren forsikring om at 'the relative positions of worker and capitalist in respect to possessions' ikke har meget at gøre med denne rentebetaling: "it is due in far greater measure to elementary facts concerning human nature and the technique of production" (Böhm-Bawerk, 1889: 301). Modstriden med citatet overfor er åbenbar.